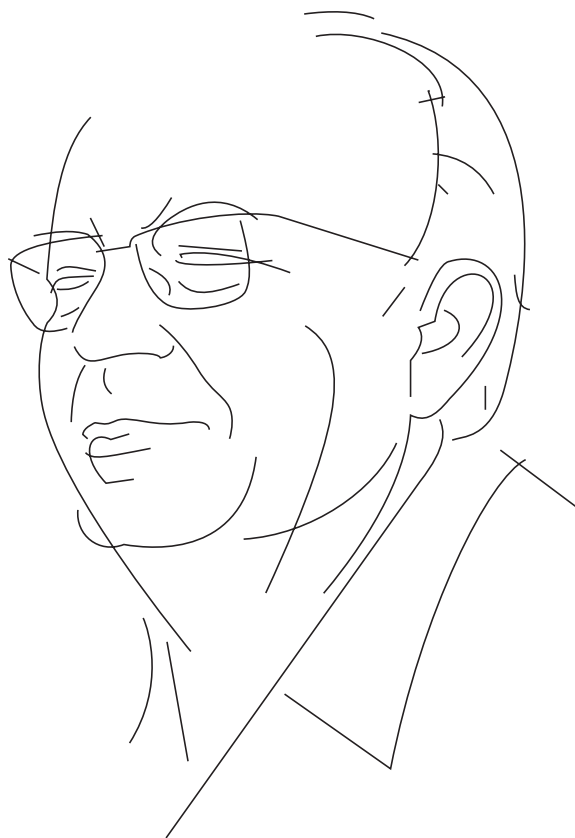

El Mural com a fons

La poesia de Vicent Andrés Estellés

Jaume Pérez
Montaner

1a edició: desembre 2009

L'edició d'aquest llibre ha comptat amb una subvenció de la Institució de les Lletres Catalanes

© Del text, 2009

Jaume Pérez Montaner

© De la il·lustració, 2009

Paco Giménez

© D'aquesta edició, 2009

Perifèric Edicions

C. Sèquia de Montcada, 13

46470 Catarroja (València)

Tel. 609 426 131. Fax: 961 270 038

e-mail: periferic@periferic.es

web: www.periferic.es

bloc: <http://perifericedicions.blogspot.com/>

Disseny col·lecció: Paco Giménez

Maquetació: José María de Gracia Bonache

Impressió: Grafo

ISBN: 978-84-92435-28-9

Dipòsit Legal: BI-3243-09

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa, de cap manera ni per cap mitjà, sense l'autorització prèvia i escrita de l'editor, tret de les citacions en revistes, diaris o llibres si se n'esmenta la procedència.

1. Introducció. El poeta Vicent Andrés Estellés	11
2. Paròdia i dicció en les <i>Èglogues</i> d'Estellés	41
3. Poesia i record. A propòsit d'un poema del <i>Llibre de meravelles</i>	61
3.1. "Animal de records"	
3.2. "Haver viscut alguna volta en alguna banda"	
3.3. "L'hora d'escriure els versos"	
3.4. "I el fet brutal de viure-les?"	
3.5. Presència d'Ausiàs March	
3.6. Una poètica subversiva	
3.7. Poesia i record	
4. Epíleg provisional a l' <i>Obra completa</i> de Vicent Andrés Estellés	113
5. El Cant general dels pobles valencians	135
5.1. Un "cant de lluita i pedres"	
5.2. A l'ombra d'Ausiàs March	
5.3. "Un entre tants"	
5.4. El temps i l'estructura del <i>Mural</i>	
6. Del <i>Llibre de Meravelles</i> al <i>Mural del País Valencià</i>	183
7. Des del <i>Mural del País Valencià</i>	209
Bibliografia	235

1. Introducció

El poeta Vicent Andrés Estellés

Una de les característiques més evidents i notables de l'activitat poètica de Vicent Andrés Estellés és la seua grandíssima fecunditat com a creador: una producció que comprèn, a més dels deu volums d'obra completa publicada, els tres toms del *Mural del País Valencià* i diversos llibres i poemes solts –entre els quals caldria destacar *Puig Antich*, el *Cançoner del Duc de Calàbria* o el poemari escrit i publicat en castellà, *Primera soledad*– que, per circumstàncies diverses, no van ser inclosos en els volums esmentats. Una activitat literària que públicament s'inicià en la llengua pròpia del país en la dècada dels cinquanta amb *Ciutat a cau d'orella* (1953), *La nit* (1956) i *Donzell amarg* (1958) i que no va cessar en cap moment, a pesar de les grans dificultats en els temps de la postguerra, en especial per a la literatura d'expressió catalana al País Valencià, a pesar també de la censura i l'autocensura que s'imposava en aquells anys sobre totes les obres que s'escriuien amb la finalitat de ser publicades. Això explica en part, com ha estat tantes vegades remarcat, l'evident discontinuïtat en la publicació de l'obra d'Estellés que, generalment, no s'a-

El Mural com a fons

justa o no concorda amb l'ordre cronològic de la seua producció. De fet, des d'un punt de vista extern, basant-nos exclusivament en la data d'aparició dels seus poemes, s'ha dividit la seua producció en dos grans períodes: abans i després de 1970. Fins a aquesta data, a més de les tres obres ja mencionades, només va aparèixer *L'amant de tota la vida* (1965). La dècada dels setanta, tanmateix, s'inicià amb la publicació de dues de les obres més importants en tota la bibliografia estel·lesiana: el *Llibre de meravelles* (1971) i *La clau que obri tots els panys* (1971), llibre aquest que significativament va tardar tretze anys en veure la llum pública, des del 1958 quan va obtenir el premi València de Literatura; a les quals cal afegir encara *Primera audició* i *L'inventari clement*, les dues de 1971 també, i *L'ofici de demà* de 1972. Aquest mateix any començà l'edició de les seues poesies completes amb *Recomane tenebres*, llibre que es va publicar amb l'acompanyament d'una magnífica introducció de Joan Fuster.

Les nombroses edicions del *Llibre de meravelles*, obra exemplar per l'ajustada compenetració d'un llenguatge corrent i quotidià, una visió popular o des del poble, uns temes considerats eterns en la tradició poètica i una sorneguera complaença en les abundants i inesperades referències cultes i literàries, són mostra d'una acollida per part del públic lector inèdita entre nosaltres i potser també en altres països amb una situació lingüística i literària més normalitzada i estable. Però, caldria afegir-hi, a més a més, en aquesta mateixa direcció, que les reedicions de molts dels llibres seus i la constant presència de la producció poètica estel·lesiana, així com la

1. Introducció. El poeta Vicent Andrés Estellés

d'alguns altres –molt pocs– poetes catalans poden ser considerades com un saludable auguri per al futur de les lletres catalanes i per al futur també de la poesia en general. El que és ben evident, sobretot, és que Estellés, amb algunes de les seues obres en especial, sense renunciar a les exigències personals de constant superació literària, ha sabut arribar a un públic ampli, molt més ampli en general que el dels lectors que amb una certa assiduitat solen freqüentar les obres poètiques.

* * *

Vicent Andrés Estellés va nèixer a Burjassot, poble de l'Horta en les proximitats de la ciutat de València, al si d'una família de forners, el 4 de setembre de l'any 1924. El poeta ens ho recorda en molts dels seus escrits, com per exemple en aquells versos tan emotius del *Llibre de meravelles* en els quals es refereix al treball dels seus progenitors en el poema que porta precisament per títol "L'ofici": "Venies d'una llarga família de forners / i a tu t'agradaria ser forner, com els teus, / i entrar feixos de llenya, de pinassa, en el forn, / i fer el rent, en caure el dia, com el feien / i a mitjanit anar al forn per a pastar (...) I al costat del teu pare aprengheres l'ofici, / nit a nit, dia a dia, i ara en tens l'enyorança". I acaba relacionant fins i tot aquells dies i aquells records d'infantesa amb l'origen dels seus poemes: "Allò que més t'agrada, d'on et vénen els versos, / els arraps de la carn, aquells dies salvatges / quan entraves els feixos de pinassa en el forn". El record d'aquells anys d'infantesa es fa palès ben sovint en molts altres dels seus poemes; en alguns casos, de manera di-

El Mural com a fons

recta i senzillament magistral, com en aquest fragment del “Coral romput”:

Hi ha en els versos que escric, entre tots els meus versos,
certs mots que encara tenen un no sé què de grills:
jo sé ben bé quins són, i estic content i calle...
No sé si tinc el cap tot ple de grills, com diuen.
Però jo sé que tinc el cos tot ple de grills,
i també les butxaques, i si escric és per ells,
per aquesta nostàlgia que tinc d'un món verdíssim
de xiquets agafant les móres d'albarzer
i de xiquets que seien al rastell per les nits
d'estiu i li tiraven quatre pedres a un gos,
de xiquets que furtaven melons, bresquilles, figues
i després se n'anaven a menjar-se-les dins
un dacsar, i menjaven, i dormien després,
i després es tiraven a nadar a la séquia
i es secaven al sol i ballaven grotescs
damunt l'herba del marge, i eren obscens, i ingenus.

Gràcies a una beca estudià a l'Escola Oficial de Periodisme del Madrid de la immediata postguerra; són d'aquella època els seus primers textos coneguts: el “Poema de los veinte años”, publicat l'any 1944 a *La Estafeta Literaria* i un any després el recull de poemes titulat *Pájaros en la arena*, aparegut a *Fantasía* (23 diciembre 1945), una de les revistes vinculades al moviment poètic garcilasista i en especial a *La Estafeta Literaria*, així com alguns poemes solts a les revistes *Tabarca* i *Espadaña* o els 14 “sonetos” que foren premiats en els Jocs Florals de Gandia l'any 1949, tot i que anteriorment, segons el que

ell mateix deia, ja havia obtingut un segon premi als Jocs Florals de València. Vegem com ens presenta en els seus poemes, en el *Llibre de meravelles* de manera aclaparant, aquell Madrid dels anys immediats de la postguerra; és remarcable sobretot en aquest sentit el poema titulat “Epistolari 1945”, al qual pertany aquest fragment tan significatiu, pràcticament una radiografia d’aquell temps miserable aconseguida mitjançant la repetició selectiva i l’acumulació adient de frases fetes i col·loquials:

S’acabava la guerra.

Qui sap què passaria? La por. Més por. La por.
La por, altra vegada. I més precaucions.
Tu no saps amb qui parles. Millor serà que calles.
No digues res de res. No et fies de ningú.
Qui sap què et pot passar. La pensió tenia
una escala de fusta com la de “Crim i càstig”.
Una de les criades, natural de Jaén,
s’entenia amb un tísic nat a Valladolid.

A Madrid, a València, a tot arreu, la postguerra fou això: una època tan dura o més que la mateixa guerra, uns anys de por, de tristesa, de cauteles i delacions. Tal com ho diu, amb exactitud poètica, el mateix Estellés en els primers versos de “Per exemple”, també del *Llibre de meravelles*:

Els anys de la postguerra foren uns anys amargs,
com no ho foren abans els tres anys de la guerra,
per a tu, per a mi, per a tants de nosaltres,
per als mateixos hòmens que varen fer la guerra.

El Mural com a fons

La postguerra era sorda, era amarga i feroç.
No demanava còleres, demanava cauteles,
i demanava pa, medicines, amor.
Anys de cauteles, de precaucions i tactes,
de pactes clandestins, conformitats cruels.

Tant en els seus versos com en les moltes entrevistes que va concedir, el poeta sempre ha estat ben clar i eloqüent en tot el que es refereix als condicionaments polítics i socials de l'època en la qual va viure. "La gent passava gana i passava moltes altres coses –deia–. Es feien decimetes i sonets; tractaven de tornar a una espècie de normalitat: Però, acabava de morir en el silenci Miguel Hernández i Neruda pràcticament no era més que un nom remot. Misèria."

Però, tornem per un moment als versos incials que va publicar a Madrid. Si algun interès poden tenir aquests escrits primerencs d'Estellés –i el tenen, sense dubte, al meu parer– és sobretot perquè formen part del seu aprenentatge literari i perquè, en alguns aspectes si més no, poden ser considerats com una mostra indirecta i voluntariosa d'una literatura que tracta d'escapar de la misèria literària d'aquells anys a la qual es referia en les paraules anteriors. Cal considerar, per una altra banda, que aquest inici de la poesia estellesiana concorda amb el d'altres poetes notables que, aproximadament per les mateixes dates i a la mateixa revista, veien publicats els seus primers versos o alguna de les seues primeres obres literàries. Així, podem trobar, junt a textos d'escriptors de trajectòria consolidada, obres d'autors que començaven a ser reconeguts; és el cas, entre d'altres, del poemari *El*

río de los ángeles, de Ricardo Molina, *Versos del Guadarrama*, de Leopoldo Panero, *Toledo*, de José García Nieto, *Versos de pronto*, de Carlos Edmundo d'Ory, *Árbol agónico*, de Juan Eduardo Cirlot, o les obres teatrals *Akebedonys 30*, d'Eduardo Chamorro i *La dama del alba*, d'Alejandro Casona, obres, totes elles, aparegudes en diversos números de l'any 1945. També a *Fantasia*, el 6 de gener del 1946, publicava Pablo García Baena *Remor oculta*, el seu primer recull de poemes. Al costat de l'obra d'uns pocs autors ja coneguts, cal situar *Pájaros en la arena* de Vicent Andrés Estellés, així com l'obra primerenca dels altres autors que he esmentat, com una ferma promesa de la jove poesia d'aquells anys tan difícils.

Cal destacar de manera especial, ja en molts d'aquests poemes d'Estellés, la voluntat literària i la força, encara incipient, de l'autèntic poeta. *Pájaros en la arena*, el conjunt més ample de la producció estellesiana publicada en aquella època, arreplega dinou poemes amb el subtítol de "Flautas en la tormenta", una primera part amb tota probabilitat d'un llibre inèdit més extens amb el títol general precisament de *Pájaros en la arena*. Poemes bàsicament amorosos –amb una retòrica molt característica que posa de manifest alhora l'extrema joventut del seu autor i les circumstàncies literàries, polítiques i socials de l'època, amb constants referències a Déu, a la Vida i a la pròpia ànima–, en els quals destaquen una bella dicció i un grapat de poemes notables, tot i que molt lluny encara de presagiar l'originalitat i la gosadia del poeta tal com es mostra en molts dels versos de *Donzell amarg*, *Ciutat a cau d'orella* o *La nit*, per exemple, escrits molt pocs anys després. Podem trobar en aquell

El Mural com a fons

recull l'interessant "Poema de los veinte años" que he mencionat abans, així com el llarg poema "Alegría del hallazgo", o "Después de la vendimia", l'únic, aquest darrer, amb referències directes a algun aspecte relacionat amb el seu país amb el subtítol de "Cementerio de Benidorm", amb una encertada correspondència lírica entre l'estat d'ànim del propi subjecte líric, la visió de les vinyes després de la verema, i el cementeri del llavors bell poblet valencià, "diminuto y abierto / al aire de la mar, al de los pinos, las jaras y las viñas". El poema, tanmateix, que amb una lectura actual, i evidentment esbiaixada, més pot cridar l'atenció és probablement el titulat "Garganta en la sombra":

Oh esta húmeda sombra
donde agito mis brazos,
que son como palabras
que siento y desconozco
para decir mi angustia incontenible!

¡Oh esta lengua que soy
todo yo: todo yo,
de la frente a los pies;
esta lengua con huesos
restallando lo que es y está sin nombre
todavía en mi amor,
en mi ira; esta presencia
durísima de cosas
que quiero y necesito
decir, y no sé cómo, todavía...!

És evident que hom pot llegir aquest poema, en una primera aproximació lògica i convencional, com la plasmació d'un dels motius i preocupacions més freqüents entre els poetes: la constatació, per una part, de la importància decisiva i imprescindible de la llengua i la paraula en la creació literària ("Oh esta lengua que soy / todo yo: todo yo, / de la frente a los pies") i, per una altra, la incapacitat que ben freqüentment experimenta l'escriptor a l'hora d'expressar tot allò que sent o tot allò que voldria ("esta presencia / durísima de cosas / que quiero i necesito / decir, y no sé cómo, todavía...!). Tanmateix, res no pot impedir-nos, en una lectura actual i venturosament anacrònica, d'anar molt més enllà i poder veure en aquests versos, quan encara no havia retrobat la llengua característica de la gran majoria dels seus poemes com a eina i centre de la seua dedicació poètica, una premonició del futur Estellés, expressada sobretot en els tres versos finals del poema amb la presència d'aquelles coses que vol i necessita dir i no sap com..., encara. El fet que aquest poema estiga dedicat al poeta José García Nieto, fundador i director de la revista *Garcilaso*, és probablement una coincidència, però augmenta la relació d'aquests versos amb l'Estellés d'uns pocs anys després, ja en la seua llengua pròpia, quan escriu sobretot el *Primer llibre de les èglogues*, en el qual la presència de *Garcilaso de la Vega* apareix prenyada de simbolisme i força deconstructiva. Tot seguint la tradició romàntica del poema de crisi, bàsicament britànica i nordamericana, tal com ha estat assenyalat per Harold Bloom (1977) en el seu tan suggerent estudi sobre la poesia de Wallace Stevens, però aplicable probablement també a altres tradi-

El Mural com a fons

cions literàries i a altres poetes, podríem aventurar fins i tot que amb aquests versos comença a manifestar-se ja la primera i fonamental crisi poètica d'Estellés, una crisi d'elecció que en el seu cas concret suposarà en primer lloc un canvi de llengua literària, un canvi de llengua *tout court*, però també en allò que es refereix intrínsecament a la decisió i voluntat poètiques de crear-se un estil propi i característic. És cert que caldrà esperar als primers anys de la dècada dels cinquanta per a la plasmació decisiva d'aquest canvi, però –tal com apuntava Joan Fuster–, l'adopció d'una altra llengua, encara que siga la pròpia, per a la personal expressió literària, entraña sempre un procés lent i dolorós i, no cal dir-ho, ben sovint ple de contradiccions i de renúncies.

Acabats els estudis i el servei militar al Pirineu de Navarra, on va continuar i aprofundir de manera intensa el seu interès per la literatura i la poesia, inicià la seua professió de periodista a *Las Provincias* on va treballar des de l'any 1948 fins al 1978. Al diari va exercir pràcticament totes les especialitats de la seua professió, des de la feina relacionada amb els arxius del diari i el retall de notícies a la redacció de reportatges i com a enviat especial amb motiu d'esdeveniments puntuals i concrets –com per exemple quan viatjà amb els coeters valencians a Canes o a d'altres ciutats amb els organitzadors d'Iberflora–, tot passant per la crítica de llibres i la de cinema preferentment, i fins i tot per la redacció de gasetilles rimades, ben populars, firmades amb el pseudònim Roc. Un treball que es reflecteix amb característiques pròpies i originals en els seus versos, en els quals els personatges semblen en alguns moments extrets dels carrers i les cases de la

ciutat o dels pobles del voltant o són actrius de cinema directament al·ludides o amagades sota noms fingits o canviats, i el poeta esdevé ben sovint el cronista que deixa constància escrita d'allò que ha viscut, ha vist, ha llegit o ha imaginat. La seua poesia barreja consegüentment, de manera indiscriminada en aparença, tots aquests elements amb l'expressió dels desitjos i l'atmosfera onírica que sol crear Estellés en molts dels seus poemes. De manera gairebé genial en el "Coral romput", que formava inicialment la tercera part de *La clau que obri tots els panys* (1954-1957), testimoniatge directe de la vida del seu temps, de València en primer lloc, però també de la situació a Europa en general; en una època en la qual la misèria la fam, el fred, els drames i les petites tragèdies de la vida quotidiana, sempre oblidats per les històries oficials i oficialistes, assoleixen un marcat protagonisme en aquesta visió del món dura i descarada en molts moments, però sempre tendra i exuberant, amb un vessament verbal que corrobora aquell "vòmit de llengua" que –segons Joan Fuster– caracteritza en bona part la poesia d'Estellés.

L'any 1955 es va casar amb Isabel Llorente, que tantes vegades apareix amorosament en la seua poesia; de manera indirecta en molts moments, com en el poema "Criatura en dissabte", de *Ciutat a cau d'orella* (1953), o àmpliament evocada des del dia mateix en què es van conèixer, com en el poema que tanca el volum desè de la seua poesia completa, *Sonata d'Isabel* (1990), "He aixecat, mentre escrivia, el cap", o en un dels que inicien el seu *Mural del País Valencià* (1996), "em permetreu, encara, un orgull personal". Del primer d'aquests dos poemes són,

El Mural com a fons

per exemple, aquests nou versos tan esclaridors, perquè en alguns dels seus escrits molt anteriors solia repetir amb una certa insistència aquella frase que invitava al misteri o a la indeterminació: “No vull dir el teu nom”. Ara el poeta es manifesta de manera ben directa i taxativa:

Dic el teu nom en aquest punt mateix.
Dic Isabel i canten els canyars
i pels carrers diversos de València
passen amants que es besen a la boca,
amb molt d'amor presos per la cintura,
atarantats d'una olor de gesmils.
Dic el teu nom i amb casta reverència
el posaré en un pitxer amb aigua.
Dic Isabel i seguec el camí.

Un any després –l'1 de març de 1956– la mort s'emportà la seua primera filla quan feia només tres mesos que havia nascut. El tema de la mort que ja era una de les constants de la poesia d'Estellés assoleix encara més a partir d'ara unes dimensions profundament humanes i dolorosament íntimes. El mateix poeta ens ho recordava en una entrevista: “La meua primera filla havia mort. Jo, en aquell moment, vaig pensar dedicar-li un llibre de poemes. Es digué *La nit*. No recollia coses escrites exactament amb motiu de la mort de la meua filla, sinó coses anteriors, perquè en recollir poesies em vaig adonar, de sobte, que la idea de la mort era molt present als meus versos, a les meues preocupacions. I únicament vaig haver d'afegir un parell d'elegies a la mort de la filla.” Quasi en estat de desesperació Estellés es refugià en la

creació literària; una part dels poemes d'aquells moments foren escrits en castellà, al seu pis del carrer Micer Mascó, en una vella Underwood que li havia deixat Martí Domínguez, director en aquella època de *Las Provincias*. El resultat fou *Primera soledad*, un llarg poemari que va confegir entre març i maig del 1956 i que fou publicat molts anys després, el 1988. Del llibre *La nit són* aquests versos corpreneadors, del poema titulat "Avui, que faria sis mesos", escrit precisament la nit que transcorre entre el 31 d'agost i l'1 de setembre d'aquell 1956:

Ara, que és ben de nit, filla meua, voldria
netejar-me bé els ulls, ja saps, amb aigua i sal,
rentar-me ben bé els ulls i llavar-me les mans,
refregant-les després en un rastell ben aspre,
filla meua, i posar-me darrerament a escriure't,
així, senzillament, com qui es menja una poma,
com qui es rasca un genoll, com qui xiula al capvespre,
(...)

I ací estic, i t'escric paraules i paraules,
vaig fent ratlles, paraules, coses i coses, coses,
no sé ben bé què són. Altres vegades tinc
el desig d'agafar un paper i esgarrar-lo,
sense adonar-me'n massa, pensant en tu, com si
et veiés, filla meua, en qualsevulla banda,
mentrestant van caent papers, trossos menuts
de paper, no sé, coses.

Ciutat a cau d'orella, *La nit* i *L'amant de tota la vida* foren publicades per l'editorial Torre, dirigida per Xavier Casp i Miquel Adlert. A la tertúlia que es formà al voltant d'a-

El Mural com a fons

questa editorial –l'única que, a València, publicava en català en aquells anys– va assistir, encara que molt esporàdicament, Vicent Andrés Estellés. Allí entrà en contacte, entre altres escriptors, amb Manuel Sanchis Guarner, Joan Fuster, Santiago Bru i Vidal i Maria Beneyto. L'any 1958 fou nomenat redactor en cap de *Las Provincias*, càrrec que ocupà fins al 1978, quan fou obligat arbitràriament a acceptar una jubilació anticipada. En aquells anys va ser testimoni directe de l'animadversió que es va iniciar contra Martí Domínguez, que hagué d'abandonar la direcció i el mateix diari com a conseqüència d'haver manifestat públicament la queixa, el descontent i les reivindicacions dels valencians en el seu discurs d'exaltació de la Fallera Major de València de l'any 1958, uns mesos després de la devastadora riuada de 1957. Pensant en ell, en part, va escriure Estellés un dels poemes en *Ora marítima* (*O. C.*, 3), que més clarament es refereixen a la situació valenciana, com a homenatge a una de les poques personalitats que, des de postures oficials, es va atrevir en aquella duríssima època, en plena dictadura franquista, a denunciar la marginació política, social i econòmica de les terres valencianes. Contra el confusionisme propiciat al País Valencià des de les esferes del poder són aquests versos:

Oh clar país que ara volen obscur
 homes obscurs de tenebrosa lletra
 i el fan funest amb baralles i plets!
 (...)
 Lamente molt el teu present polèmic.
 No puc fer res més que pregar per tu.

1. Introducció. El poeta Vicent Andrés Estellés

Els poemes d'Estellés reflecteixen en molts casos una bona part dels problemes que han caracteritzat i continuen dissortadament caracteritzant la societat valenciana. La campanya contra el seu amic, el gran escriptor Joan Fuster, arran de la publicació de *Nosaltres els valencians* (1962) i *El País Valencià* (1963), atuada pel diari *Las Provincias* i el seu director en aquells anys José Ombuena, trobà la seua magnífica plasmació literària de repulsa en molts dels versos de les *Horacianes* (*O. C.*, 2, 1974), escrites precisament a partir d'aquell mateix any, amb una visió demolidora en molts moments i una contundència directa expressada sovint de manera periodística o gairebé telegràfica:

aquest any miserable,
 m.cm.lxiii. d. de c.,
 serà molt recordat i molt amargament.
 vicent ventura, desterrat a munic o parís;
 joan fuster, a sueca;
 –diuen pel veïnat que escriu de nit a màquina, i circula un
 tenebrós prestigi–;
 sanchis guarner recorre, perplex, la ciutat;
 jo escric i espere a burjassot,
 mentre pels carrers de valència
 la gent, obscena, crida i crema un llibre.

De fet aquells anys marcaren l'inici de l'actual anticatalanisme a València, que és en el fons una expressió d'un autèntic autoodi, de l'odi a la pròpia llengua i als propis orígens com a poble diferenciat. L'anticatalanisme a València ha estat i segueix sent la manera més radical

El Mural com a fons

de practicar un profund i cec antivalencianisme i, al capdavall, un mal dissimulat espanyolisme pur i dur de clares arrels feixistes. Els atemptats amb bombes a Joan Fuster, a Sanchis Guarnier i a altres escriptors pel sol fet d'escriure en la llengua del país, l'assassinat de joves nacionalistes com Guillem Agulló, l'intent de destrucció del bust d'Estellés uns dies després d'haver estat inaugurat a Burjassot el 30 de juny de 1979 per l'Ajuntament i l'Associació de Veïns, són mostres entre moltes altres d'un evident terrorisme de la barbàrie feixista i antivalenciana, encara no condemnat de manera pública per un partit que s'omple la boca de constitució i democràcia. Contra tots ells s'alcen molts dels versos de l'Estellés-Horaci que agosaradament barreja Roma amb València, Venusa amb Burjassot i fa que alguns personatges valencians apareguen de sobte en els carrers de l'antiga ciutat romana o que el gran clàssic llatí passege pels camins de l'horta valenciana i gairebé s'extasie amb unes suculentos tires de pimentó torrat. Contra la "mesquina raça" dels que sempre han manat i volen continuar manant són aquests versos:

els cònsols, els pro-cònsols,
quina mesquina raça oficiosa de fills de puta, cautíssims,
de manera que mai no es note massa,
bastards,
parlen sempre en veu baixa
i tenen molt propícia una brillant sintaxi de marbres i
d'espases.
són commemoratius
i practiquen un vici que hom diu necrologia.

I encara de manera més directa algun dels poemes contra Suetoni, l'historiador llatí que narrà la vida d'Horaci, però que en els versos estellesians –tal com han sabut veure els crítics i els lectors– s'està al·ludint a un alt càrrec de l'empresa –*Las Provincias*– per a la qual treballava el poeta en aquell moment:

suetoni, que és un fill de puta,
cosa que no té cap mèrit, car tot ho féu la seua mare
amb el consentiment i el consell del marit,
a més d'ésser ell, suetoni, de pròpia collita, un bon cabró,
parla de mi en termes més que maliciosos.

allò que més em fot és que ho fa sense gràcia.

com que té tan poc que agrair als déus,
ha malparlat dels cèsars,
de tot allò en què roma, millor o pitjor, creia.

malparla ara de mi.
m'ha posat a l'altura indiscutiblement del cèsar.

que els déus li ho paguen
enfonsant-li una clava en el forat nefand.

El mateix any de la seua separació arbitrària del diari *Las Provincias*, el 1978, fou guardonat amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, màxima distinció en el camp de la literatura catalana que, en el cas d'Estellés, venia a significar o a ratificar el ple reconeixement, per part de la crítica i el públic, de la

El Mural com a fons

seua dedicació a la poesia. L'any 1982 li fou concedida a Barcelona la Creu de Sant Jordi i, dos anys després, el 1984, rebia també a la seua pròpia terra el Premi de les Lletres del País Valencià. L'any 1990 fou homenatjat a la XXII Universitat Catalana de Prada i uns pocs mesos després rebia un homenatge internacional en el marc dels Premis Octubre, de València. A pesar de les seues malalties no deixà d'escriure i publicar; els darrers llibres que va donar a conèixer foren *Estat d'excepció* (1991), *Mare de terra* i *Vida contemplativa*, els dos de 1992. El 27 de març de 1993 va morir a València, quan feia molt poc que havia estat nomenat fill predilecte del seu poble nadiu, Burjassot, on està soterrat. Els tres volums del seu *Mural del País Valencià* foren publicats tres anys després, el 1996.

* * *

La publicació dels primers llibres d'Estellés, com també la de l'obra lírica i en prosa de Joan Fuster, en el paupèrrim ambient cultural de la València de postguerra és un esdeveniment de primera magnitud per a la dignificació de les lletres catalanes i de la literatura en general al País Valencià. De fet, tant en un cas com en l'altre, les seues primeres obres són mostra ben evident de l'aparició d'una sensibilitat literària que està en relació amb la literatura i les tendències poètiques plenament vigents a l'Europa de la postguerra. Pel que fa a l'obra d'Estellés això s'evidencia ja en *Ciutat a cau d'orella* i, sobretot, en molts dels poemes de *La nit*, com, per exemple, "A Sant Vicent Ferrer. Epístola amb segell d'urgència", "A una tu-

rista” o “Volgués escriure, ara, un amable poema” o aquell que comença amb els següents versos:

Dama d’anit, no voldria enutjar-vos,
però he pensat que sou la meua mort
quan, al café, us vaig veure asseguda
amb el marit i no massa distreta.

Ben significativament aquest darrer poema fou recollit uns pocs anys després per Stella de Silva Lima en la seua edició bilingüe, *Antologia de poesia catalá contemporànea* (1969), publicada a Sao Paulo. És un poema que personalment m’ha acompanyat sovint des d’aquell moment: el vam publicar, amb traducció a l’anglès de William Stafford i meua, a la revista novaiorquesa *The Paris Review* (1977), i ha format part d’algunes de les antologies en les quals he tingut l’honor d’intervenir: *Antologia poètica* (1982), *Antología* (1984), *Poemes i Dibuixos de Vicent Andrés Estellés i Sento Masià* (1989), *l’Antologia poètica de Vicent Andrés Estellés* publicada pel Consell Valencià de Cultura (1993), *Vicent Andrés Estellés (1924-1993) 10 anys després* (2003) o *Vint-i-cinc poemes de Vicent Andrés Estellés* (2008).

L’encís d’aquells versos anuncia i corrobora, junt amb molts altres dels poemes de *La nit*, la majoria d’edat i la plena modernitat de la poesia valenciana. Tal com he dit fa un moment, amb Fuster i Estellés la literatura catalana del País Valencià abandona el provincianisme i esdevé moderna, universal, al nivell de la literatura que s’escriu en altres països i altres llengües. En el cas concret d’aquest poema és la dicció natural, aparentment senzilla i

El Mural com a fons

conversacional, dels seus decasíl·labs; o és el tema de la mort i el de la mateixa existència, tan significatiu en aquests anys a tot Europa, que es converteix en els versos d'Estellés en una mort domèstica, burgesa i fins i tot conjugal, que apareix personificada momentàniament en la dama que el poeta contempla uns instants al café; i, sobretot, la intel·ligent combinació de plans –mort, ensopiment, monotonia i desig sexual simplement insinuat– que esdevenen tema únic i indissoluble de la composició poètica en el moment íntim de la lectura:

La meua mort té vostra encarnadura.
 La meua mort és com vos de fidel.
 La meua mort m'ho és de tan honesta.
 Car no hi ha res més fidel que una mort.
 La meua mort se'n ve amb mi a totes bandes,
 exactament com vós amb el marit.
 complint només un deure, com feu vós.
 Exactament un deure conjugal.

No era fàcil de condensar, de manera tan elegant i ajustada, tot el cúmul de sentiments característics d'una època de repressions, angoixes i impotències en tots els aspectes i sentits. Amb "Dama d'anit" o "A una turista" o amb l'"Epístola amb segell d'urgència" a Sant Vicent Ferrer, com he mencionat adés, i amb tants altres poemes d'aquest llibre s'inicia la personalíssima manera de la poesia d'Estellés. El "Primer llibre de les èglogues", *L'hotel París*, el *Llibre de meravelles*, les *Horacianes* i tants d'altres no fan sinó confirmar i aprofundir aquesta dicció tan específicament estellesiana: la plena assumpció del

llenguatge popular, la parla col·loquial i quotidiana, l'exasbrupte, la frase feta, la rudesia i fins i tot l'escatologia, la nostra peculiar manera de parlar, dels barris o dels pobles de l'horta, que esdevé dignificada, apta per a l'expressió subtil i sublim de la poesia. Pense que aquest és un dels grans encerts, l'originalitat i la glòria d'Estellés: el descobriment per al poema d'un llenguatge nou, desmitificat i desmitificador, puat en les mateixes entranyes del carrer; poesia escrita des del poble, més que popular, perquè ell era poble—"un entre tants", com afirma repetidament en els seus poemes—, i havia assumit "la veu del poble".

Pensem en qualsevol de les seues *Horacianes*, en les quals tan agosaradament combina la referència al poeta llatí i la seua viva descripció de Burjassot i la València de postguerra. El paisatge d'Estellés és al mateix temps un món creat pel record i les lectures, un món imaginat i un món real amerat de passions humanes.

Si m'és permés
evocaré dies de la infantesa.

ens diu simplement en l'"Horaciana" XV, i tot seguit ens transporta al món de les memòries personals i col·lectives: la fam, recordada en l'evocació dels fruits que furtava i menjava en el dacsar, "fresc com un celler aleshores", lluny de l'ensopiment quotidià del seu poble que, amb tot, encara sent com una veu llunyana, "la veu del meu pare que venia peix i cridava les veïnes". Idíl·lica evocació de l'infant o adolescent que, durant una estona, s'allibera de monotonies, privacions i inhibicions en aquest

El Mural com a fons

paisatge d'ègloga. El moment, tanmateix, més estrictament horacià –com ha estat assenyalat per David Rosenthal– ve marcat de manera directa pels versos centrals:

era molt grat romandre allí.

m'envaïa una tristesa i una peresa.

Són l'eix divisor del poema que dona entrada a un altre pla, el món de l'evocació o la fantasia sexual, la imatge dels amants adolescents rodolant abraçats en el dacsar:

de vegades venies tu
i t'agafava els pits, que m'agradaven més,
ens amuntegàvem i rodolàvem dins el solc.

És en aquest moment quan, amb la presència impactant del desig, el món real desapareix o sembla desaparèixer: “m'oblidava de tot” –ens diu–, el poble queda lluny o s'esvaeix, ja no sent la veu del seu pare, només un gos que lladrava en alguna alqueria.

He volgut recordar aquests versos perquè, com en “Dama d'anit” o en moltíssims altres de l'autor, el que hi destaca i fa que el poema vaja més enllà de la lectura fàcil i superficial és la intersecció de tons i plans que oscil·len des de la simple introspecció a l'evocació de la vida quotidiana o la presentació directa de la sensualitat adolescent: una complexa interrelació de tensions que ens mostren, en un llenguatge senzill i directe que amalgama l'entresomni i la realitat més crua, la poesia, la fam i el desig sexual, l'idil·li clàssic i la vida diària dels nostres pobles.

El nucli de l'obra d'Estellés, tal com ja ha estat dit anteriorment, allò que al capdavant constitueix l'eix i la idea bàsica de tots els seus escrits, és evidentment la seua voluntat de dedicar-se de manera gairebé obsessiva a la literatura en general i, molt especialment, a la poesia. "Jo he anat escrivint simplement perquè sempre he tingut, si em permeteu la confessió, que és lleugerament impúdica, la por de morir-me sense poder dir abans determinades coses que volia dir. Això ha fet que no em plantegés gaire les qüestions del formalisme, que considerava que eren discussions acadèmiques, jo continuava escrivint versos." Podríem dir que en certa manera la literatura de Vicent Andrés Estellés és una mena de lluita contra la mort i, en conseqüència, una afirmació de la vida per damunt de tot, i de la literatura com a única possibilitat de perpetuació; per això, potser, la seua consideració del fet d'escriure –tal com ens diu en el poema "Demà serà una cançó"–, com a "felicitat suprema, l'hora d'escriure els versos". Perpetuació del poeta en la seua poesia en primer lloc, però també salvaguarda de la llengua i de tot allò que està en perill de desaparició. "Per a què poetes en temps de misèria?", va escriure Hölderlin en un dels seus poemes més profunds. Per a Vicent Andrés Estellés, pel que es pot llegir en una bona part de la seua obra, una de les possibles missions del poeta en una època tan difícil com la que va viure, per a la pervivència de la llengua i de la pròpia cultura, és la de salvar i rescatar els estris i els records que han quedat encara a pesar de la desfeta. Ben eloqüents en aquest sentit són els següents versos del *Llibre d'exilis*, dins *La clau que obri tots els panys*:

El Mural com a fons

Reportar, anar fent l'inventari, escarbant
entre tot l'enderroc, entre les tristes coses,
l'edifici abatut; tossint, entre la pols;
persistint tenaçment –un setrill, una taula,
una ansa d'un pitxer, o bé el tros d'un espill–,
agafant cada cosa tot i prenent-ne nota;
el brutal enderroc, escarbant, amb les mans;
fent el llarg inventari, fent el trist inventari,
anomenant només, –les plomes d'un coixí,
una sabata, un test, mitja cullera, un vidre–,
minuciosament amb la lletra ben clara
–tot allò, tot allò que no podrà tenir
resurrecció, tot el que es queda, el que es perd,
es mor, sense remei, definitivament.

Com en molts dels millors moments de la seua obra, aquests versos d'Estellés mantenen vives les possibilitats d'una lectura no unívoca i creativa, exigint sempre del lector una col·laboració activa en els possibles sentits del poema, sense renunciar a l'absoluta presència del jo líric que se'ns manifesta de manera evident en una situació límit. Amb tot i això, no és difícil de veure-hi també l'intent de rescatar de l'oblit els records o les petites coses quotidianes que donen sentit a les nostres vides, tot allò al capdavall, que tracta constantment d'arrambar un suposat progrés no gaire respectuós amb la identitat pròpia dels pobles.

De la seua absorbent dedicació a la literatura, com si "l'única manera de suportar aquesta existència" fos –tal com deia Vargas Llosa, referint-se a Flaubert–, atordir-se en la literatura en una orgia perpètua", en tenim nom-

brosíssimes mostres. Sembla que ben jove, amb a penes dotze anys, va començar a fer les seues primeres proves literàries: petites escenes i dramatitzacions teatrals en un primer moment i, més endavant, versos. Però, sobretot, l'extensió gairebé fora mida de la seua aportació literària –que, a més de la poesia i la producció periòdica, comprèn també el teatre i la prosa narrativa– és probablement una de les mostres més definitives i conclouents de la seua passió per la literatura: els deu volums del que ell va voler que fos la seva obra poètica completa, les quasi dues mil pàgines del *Mural del País Valencià*, alguns llibres que per diverses raons no van ser inclosos en els volums esmentats, els probables manuscrits o mecanografiats que –potser– encara estan per publicar o els nombrosos escrits literaris i articles periòdics apareguts en la premsa, encara no recollits en forma de llibre, parlen sense dubte d'una ambició i una voluntat literàries excepcionals.

Tota aquesta activitat múltiple dedicada a l'escriptura, a la poesia sobretot, però també a la narrativa, a la prosa assagística i al teatre, ens remet a aquest nucli central que he mencionat anteriorment. Si tenim en compte que, com deia Joan Fuster, un escriptor sempre escriu en el fons una única obra i que els diversos volums que publica no en són sinó parts o capítols, podem dir que en aquest cas es tracta d'un nucli central que pràcticament informa tots els seus versos, perquè en realitat es pot resumir en una persona en tant que poeta: Vicent Andrés Estellés davant la gran seducció que la literatura representa per a tot autèntic escriptor, davant del repte i les possibilitats de la paraula poètica en la seua llengua prò-

El Mural com a fons

pia. A aquesta idea va dedicar tota la seua vida, i a tractar d'arribar als públics més diversos, sense perdre per això la seua grandesa literària: una poesia diàfana i transparent que ja en una primera lectura ens pot transportar a un món curull de records i experiències viscudes o imaginades, un món viu de sensacions directes i sovint impensables. Una segona lectura, tanmateix, comença a revelar-nos la profunditat de les associacions imprevisibles, la subtileza de les seues impressions i evocacions, relacionades amb la gran tradició de la millor poesia universal, Ausiàs March, sobretot, Virgili, Horaci, Shakespeare, Walt Whitman, Baudelaire, Neruda. Pensem en les "Èglogues", per exemple, tan garcilasistes i virgilianes i, al mateix, temps, tan arrelades en la nostra època i en el nostre món, amb les clàssiques Galatea i Melibea convertides en tristes mecanògrafes o amb la bucòlica Corinna que respon al seu enamorat amb aquell vers, ara tan conegut: "Nemorós, Nemorós! (No m'esgarres les bragues / que m'han costat vint duros...) Nemorós..." Versos que resumeixen tota una nova manera de veure les coses i les relacions humanes, de veure el món, al capdavall, sense metafísiques ni sentimentalismes, despullades de falses retòriques.

Aquest és un dels principals valors de l'obra d'Estellés, la sàvia conjugació d'alta poesia, pouada en els clàssics, i la presència en els seus versos de la realitat viscuda o imaginada, que tot plegat el converteix en poeta inimitable o de difícil imitació; un "poeta fort", en el ple sentit de l'expressió de Harold Bloom, com ben pocs en la nostra literatura de tots els segles, capaç de resumir en la seua obra tota una llarga tradició literària i obrir-

se agosaradament al futur amb noves i fulgurants propostes.

Pel que fa als temes més freqüents en la poesia d'Estellés, convé repetir i tenir en compte, una vegada més, sobretot la seua desbordant facilitat creadora, la voluntat de convertir-ho tot en poesia, en especial aquells aspectes més amagats o els aparentment més superficials de la realitat, la decisió de recrear tot un món, que és al capdavall el nostre, en els seus versos. Una concepció que considera que tot és possible en poesia i mitjançant la poesia i que, en conseqüència, tot ha de ser possible en els seus versos; una actitud que es converteix, en el fons, en una de les característiques més importants de la seua aportació poètica. La qual cosa significa lògicament –com ja ha estat dit–, una passió desmesurada per la paraula escrita i parlada, pràcticament una lluita contra el temps per contar-ho tot en els seus versos, així com una dignificació del llenguatge popular i dels aspectes dialectals de la seua pròpia llengua; o la creació d'un món personalíssim en el qual, a pesar del subjectivisme inherent a tota poesia o potser per aquesta mateixa raó, no ens resulta difícil reconèixer-nos.

En la mateixa línia que acabe d'exposar podríem trobar moltíssimes altres mostres d'aquest treball tan genuïnament estellesià. El resultat, com ja se sap, fou brillantíssim en la major part de la seua obra. En les pàgines següents tracte de remarcar algunes de les seues característiques més determinants, referides a tota la seua producció poètica en general, però en especial al "Primer llibre de les èglogues" i al *Llibre de meravelles*, i també al grandios *Mural del País Valencià*.

El Mural com a fons

* * *

Si a tall de resum tractem de fer una apressada classificació de l'obra poètica d'Estelles –tasca sempre difícil per l'exuberància creativa i la mateixa especificitat de la seua concepció poètica, de to marcadament plural–, podríem assenyalar tres línies principals que sovint s'entrecreuen en els seus versos i no s'ajusten necessàriament a cap període concret de la seua producció. El *Llibre de meravelles* i el *Mural del País Valencià* o l'*Ofici de demà* serien potser els models més significatius d'una personalíssima forma de poesia cívica que barreja referències històriques i geogràfiques relatives al seu país amb reflexions sobre la situació present i la participació lírica del poeta. És, com Neruda, el cronista que conta o canta allò que ha vist o ha viscut de manera real o imaginària; la visió subjectiva del poeta s'imposa sobre l'òptica simplement realista, perquè –com ha escrit Fuster amb encert–, més enllà o més ençà del realisme com a concepte literari, Estellés és sobretot un “poeta de realitats”.

En una certa relació amb aquest to cívic i en perfecta consonància amb la seua predilecció per les realitats concretes, caldria situar tots aquests poemes la característica principal dels quals és la quotidianitat, els motius mínims que informen la vida diària, les circumstàncies professionals, els records d'infantesa, l'amor, el desamor i l'atracció del sexe, els plaers senzills i, ben sovint, purament fisiològics. Tota la poesia d'Estellés queda impregnada d'aquesta quotidianitat pràcticament confessional, però és en les *Horacianes* o en el *Primer llibre de les èglogues* o en *L'Hotel París* i el *Testament d'Horaci* on assoleix de manera

1. Introducció. El poeta Vicent Andrés Estellés

més directa i despullada el to col·loquial que li és característic. Queda, finalment, una tercera línia que correspon amb tota probabilitat als sentiments més personals, a la noció mateixa de l'existència. Són les reflexions sobre la vida i la mort, el pas del temps o l'amor, sempre des d'una òptica personalíssima i amb nombrosos matisos autobiogràfics. Llibres com *Hamburg*, *Pedres de foc*, *La nit* o *La clau que obri tots els panys* en són una bona mostra entre molts altres. Amb tot, cal assenyalar una vegada més que la poesia d'Estellés no s'ajusta amb facilitat a esquemes i classificacions; es distingeix més aviat per una singularitat caracteritzada principalment per aquest to plural, en el sentit de voler abastar totes les manifestacions de la vida humana, pel seu compromís insubornable i desmesurat amb la paraula, que converteix sovint els seus poemes en col·loquis inescapables amb les coses que l'envolten o en inventaris caòtics d'un món que es perd irremeiablement, com un intent potser de salvació col·lectiva, com una decidida voluntat de permanència.

* * *

Aquesta "Introducció" està basada en part tant en el pròleg a l'*Antologia poètica* de Vicent Andrés Estellés, editada pel Consell Valencià de Cultura (València: 1993), com en el meu escrit "Vicent Andrés Estellés, poeta" que acompanya l'edició de *Vint-i-cinc poemes de Vicent Andrés Estellés* (Barcelona: Angle Editorial, 2008). La resta dels textos tenen la següent procedència: "Paròdia i dicció en les Èglogues d'Estellés" fou la meua contribució literària a la *Miscel·lània Sanchis Guarner* de la revista *Quaderns de*

El Mural com a fons

Filologia (València: Universitat de València, 1984); *Poesia i record. (A propòsit d'un poema del "Llibre de meravelles")* fou publicat per La Forest d'Arana, en la Col·lecció La Sibilla (València: 1994); "Epíleg provisional a l'*Obra completa* de Vicent Andrés Estellés" forma part del volum X de l'*Obra completa* del poeta de Burjassot, *Sonata d'Isabel* (València: Eliseu Climent editor, 1990); "El *Cant general* dels pobles valencians" fou la introducció als tres volums del *Mural del País Valencià*, de V. Andrés Estellés (València: Tres i Quatre, 1996); "Del *Llibre de Meravelles* al *Mural del País Valencià*" fou inicialment una conferència a la Llibreria Babel, de Castelló, que passà a formar part del llibre col·lectiu *Vicent Andrés Estellés* (Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2004), i el darrer text, finalment, "Des del *Mural del País Valencià*", que fou també una conferència a la Universitat Jaume I, de Castelló. Tots els textos han estat revisats, augmentats o canviats en proporcions diverses, amb la finalitat bàsicament d'evitar repeticions excessives i innecessàries o, en alguns casos, quan els he considerat adients, per tal d'afegir nous punts de vista o noves reflexions sobre la poesia d'Estellés.

València, setembre de 2009